

תפלת מנחה אשרי DURING WAITING FOR TEN MEN BEFORE RECITING

In our review of the requirements for reciting תפלת מנחה, we noted the following opinion of the ספר כלבו:

ספר כלבו סימן כז'—וזהו סדר התפלה, אומר אשרי וקדיש זוטא, ואין לומר תהלה לדוד במנחה עד שישלמו לבא מנין, כדי שיאמר עליו קדיש של תפלת המנחה, ולכך פירש רב עמרם ז"ל שיש לחזן לומר ישתבח בתפלת שחרית לפני התיבה מעומד כדי לומר עליו קדיש כך מצאתי.

The ספר כלבו provides that תהלה לדוד (אשרי) should not be recited in the absence of ten men being present. Two questions: Why is it necessary that ten men be present? And on what basis did he draw that conclusion from the statement of רב עמרם גאון that the שליח ציבור must recite ישתבח in a standing position? Let us begin by asking a third question: has the rule provided by the ספר כלבו been applied to תפלת שחרית (קדיש) after (פסוקי דזמרה) and to תפלת מעריב (שמונה עשרה קדיש) before (פסוקי דזמרה). The answer to the third question is provided by the משנה ברורה:

משנה ברורה סימן נה ס"ק ב-ועיין בפרי מגדים במ"ז אות ג' דמוכח מיניה דלענין פסוקי דזמרה ולענין תפלת ערבית גם המגן אברהם מודה להט"ז.

The following is the position of the ט"ז:

ט"ז אורח חיים סימן נה ס"ק ג-לא שייך לק"ש וברכותיה. – פי' ומשום הכי אם התחילו ערבית בי' והלכו מקצתן יגמור הקדיש שקודם התפלה לפי שהקדיש שייך לברכת ק"ש אבל לא יאמרו הקדיש אחר תפלי' י"ח לפי שהתפלה אינה חבור לברכות של ק"ש: מתוך דברי הפוסקי' שכתבו ואומר קדיש ואין אומרים אותו בפחות מ" משמע דהפסוקי דזמרה אין צריך עשרה דאפי' אם אומרן ביחידות כל שיש י' בשעת אמירת הקדישים די בכך וכן משמע ממה שכתב רמ"א בס"י נ"ג ס"ג שאם אין מנין בבית הכנסת ימתין הש"ץ עם ישתבח כו' ובתשו' רמ"מ סי' ח' כ' דיכול גם כן להמתין אחר אמירת ישתבח על מנין, וכן הדין בתפלת ערבית שהתפלל ביחידות ימתין אח"כ על מנין וכן נ"ל בכל לימוד שאדם לומד פסוקים ואגדות או תלמוד שאם נזדמן לו תכף מנין שיכול לומר קדיש ומכל שכן בעלינו לשבח

1. TUREI ZAHAV (TAZ)-Rabbi David HaLevi was born in 1586 in Ludmir, Poland. He was a student of his older brother, Rabbi Isaac HaLevi, rabbi of Ludmir and author of Shu"t Mahari HaLevi. Known as a child prodigy, Rabbi David married the daughter of Rabbi Joel Sirkis (the Bach). He was appointed rabbi of Posen, and subsequently rabbi of Ostraha, where he established a yeshiva. Miraculously saved during the Cossack uprisings of 1648-1649, he wandered from place to place, until he returned to Poland in 1654 and was appointed rabbi of Lemberg. He was a member of the Council of Four Lands. He passed away in 1667. (Bar-ILan Digital Judaic Library).

שאמרוהו בפחות מ"י ונודמנו אח"כ י' ש"ל קדיש שהרי בעלינו יש פסוקים. ובלבוש כתוב דכשאמר עלינו בלא מנין לא מהני אח"כ מנין כיון שאינו תקנת חכמים לומר עליו קדיש אלא מנהג בעלמא הוא. ולא נראה לי כן דהא יש פסוקים בעלינו אבל מה שכתוב עוד בלבוש שאם יצאו קצת מן המנין בשעת עלינו שאין לומר הקדיש אחריו דאין אמירת עלינו אלים כל כך שיגרור אחריו קדיש אפילו בלא מנין זה ודאי נכון הוא דהוא הדין בקדיש שאומרים אחר הלימוד דצריך מנין דוקא בשעת הקדיש. וא"ל ממה שכתב רמ"א בס"י רל"ד שאין לומר אשרי שקודם מנחה אלא כשיש מנין בב"ה כדי שיאמרו עליו הקדיש קודם תפלת מנחה לא קשיא מידי דהתם אין הטעם משום שאין שייך קדיש על מה שאמרו תחלה בלא מנין אלא הטעם דאין לעשות לכתחלה הפסק בין הקדיש ובין מה שנאמר תחלה וזה מבואר בדברי הכל בו שמשם מקור אותו דין שכתב וזה לשונו: ואין לומר תחלה לדוד במנחה עד שישלמו לבוא למנין כדי שיאמר עליו קדיש של תפלת מנחה ולכך פירש רב עמרם שיש לחזן לומר ישתבח בתפלת שחרית לפני התיבה מעומד כדי לומר עליו קדיש עד כאן לשונו. הרי לפניך מדמדמה זה לאמירת ש"ץ ישתבח מעומד שהוא כדי שלא להפסיק בין ישתבח לקדיש, הכי נמי כן הוא באשרי קודם לקדיש במנחה. והא דלא הזהירו כן באמירת פסוקי דזמרה בשחרית שלא יאמר עד שיהיה מנין משום דפסוקי דזמרה יש שהייה באמירתם ודרך לבא מנין במשך זמן אמירתם מה שאין כן באשרי שאין שהייה באמירתו. על כן צריך אוהרה שלא להפסיק אבל ודאי אם אירע שלא באו מנין עד אחר אשרי ודאי בשביל זה לא יחסר הקדיש. וכן נוהגים בכל יום באמירת תהילים בבוקר בלא מנין שאומרי' אח"כ קדיש כשיבואו מנין ושפיר עבדי כנראה לי:

The **ט"ז** sets forth the difference between **תפלת מנחה** on the one hand and **תפלת שחרית** on the other hand as being the length of time it takes to reach **קדיש**. Due to the amount of time it normally takes to recite **פסוקי דזמרה**, ten men should arrive before the congregation reaches **קדיש**. **תפלת מנחה** can be distinguished from **תפלת מעריב** in the same way. In **תפלת מנחה**, however, the congregation reaches **קדיש** soon after beginning to recite **אשרי**. Despite the difference between the **תפילות**, the **ט"ז** applied one rule to all the **תפילות**. In his opinion, **קדיש** may be recited immediately after the tenth man arrives even if the congregation has finished reciting **אשרי**. According to the **משנה ברורה** most agree with the **ט"ז** concerning **תפלת שחרית** and **תפלת מעריב**. Why did some disagree with the **ט"ז** concerning **תפלת מנחה**? The **ט"ז** fails to mention an additional difference between the **תפילות**. In both **תפלת שחרית** and **תפלת מעריב**, a **ברכה** precedes **קדיש**. The **ברכה** signifies the end of a section of the service. In **תפלת קריאת שמע**, it is the section of **פסוקי דזמרה**. In **תפלת מעריב**, it is the section of **קריאת שמע** and **ברכותיה**. Waiting for a tenth man after each of those activities does not take away from

להבין את התפלה

what was completed. קדיש is the celebration of what occurred. It is קדיש that requires the presence of the tenth man. תפלת מנחה in שמונה עשרה is not preceded by a ברכה. It is preceded by אשרי, a compilation of verses. Reciting פסוקים does not have a natural end because it is a form of לימוד תורה and לימוד תורה has no end. The recital of קדיש marks the end of the session of לימוד תורה. In תפלת מנחה, in theory, if ten men are not yet present, and those congregated have finished reciting אשרי, they should continue to recite verses until the tenth man arrives. When those congregated do not continue reciting verses they create a break. קדיש cannot not be recited for that kind of activity once those who participated in the activity took a break. That is why we find that the מגן אברהם requires that when a congregation waits for a tenth man after reciting אשרי in תפלת מנחה, they are required to first recite an additional chapter of תהילים². Because the ט"ז does not recognize this difference between the תפילות, he permits the recitation of אשרי even when ten men were not present; he allows those congregated to wait for the tenth man to appear and he does not require the recitation of additional verses. We see that he follows the same rationale when he holds that קדיש may be recited immediately after a tenth man joins a group of nine who recited chapters of תהילים.

Let us resolve the last open question: on what basis did the כל בו draw his conclusion that those congregated could not recite אשרי at תפלת מנחה without ten men being present from the statement of רב עמרם גאון that the שליח ציבור must recite ישתבח in a standing position? To answer that question, we need to study some liturgical history:

ערוך השולחן אורח חיים סימן נג-סעיף א-דע דבזמן הקדמון לא היה הש"ץ יורד לפני העמוד מיד בהתחלת התפלה כמו שהמנהג אצלינו אלא שברוך שאמר וכל פסוקי דזמרה היה כל אחד אומר על מקומו, וכל הקהל אמרו ישתבח עד חי העולמים והש"ץ יורד לפני התיבה ומתחיל ישתבח ולכן הטור וש"ע קבעו דיני שליח ציבור בסימן זה אחרי דיני פסוקי דזמרה... והש"ץ יורד לפני התיבה ואומר ישתבח מעומד והעמידה היא לא מפני ישתבח אלא מפני הקדיש.

The כל בו interprets רב עמרם גאון's statement that ישתבח is to be recited by the שליח ציבור in a standing position as a requirement that the congregation must wait for ten men to be present in order to recite ישתבח. In the כל בו's view, the שליח ציבור steps forward only after ten men are present. The כל בו then draws a comparison between reciting אשרי before תפלת מנחה and reciting ישתבח in תפלת שחרית. The ערוך השולחן appears to interpret רב עמרם גאון's statement differently. He provides that the שליח ציבור must

2. מגן אברהם סימן רלד ס"א-א ואם אמר אשרי בלא מנין ואח"כ באו למנין יאמרו מזמור א' ואחר כך יאמרו קדיש.

stand not because he is reciting **ישתבח** but because he is about to recite **קדיש**. The practical difference between the two views is whether you need to wait for ten men before the **שליח ציבור** stands to recite **ישתבח** or in accordance with our custom in which the **שליח ציבור** is already standing for **דומרה פסוקי דזמרה**, can the congregation first recite **ישתבח** and then wait for the tenth man to arrive?

The requirement that a **שליח ציבור** must stand has been interpreted by others in a different manner. In the **מהזור מסורת הרב**, based on the teachings of Rabbi Joseph Soloveitchik, זצ"ל, the editor, Dr. Arnold Lustiger, provides a practice adopted by the Rav that was based on the requirement that the **שליח ציבור** stand while reciting **אשרי** during **תפלת מנחה**. The Rav's practice was based on the following:

רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ט-הלכה ה'-במנחה אומר שליח ציבור אשרי יושבי ביתך וכו' תהלה לדוד וכו' קורא הוא והעם מיושב ועומד שליח ציבור ואומר קדיש והם עומדים אחריו ועונין כדרכן ומתפללין כולם בלחש.

On page xlv of the **מהזור**, Dr. Lustiger comments as follows:

When davening *Mincha*, the Rav was careful to sit during the recitation of *Ashrei*, as implied by the language of the *Rambam (Hilchos Tefillah 9:80)* who states that all the people other than the *chazzan* would be seated at that time. The Rav understood that this is in fact a requirement, not an option, and that it is done in order to establish the presence of an organized, unified *tzibbur (Nefesh HaRav, p. 152)*. Moreover, he suggested that even an individual davening alone should be careful about this so that when he subsequently rises for the *Shemona Esrei*, which must be said while standing, the fact that he has indeed stood up will be that much more noticeable and prominent (*MiPeninei HaRav, p. 61*).

Query: May we conclude that the Rav would hold like the **כל בו** and he would not have the congregation recite **אשרי** at **תפלת מנחה** until ten men are present? What would be his position concerning **תפלת שחרית**? Would he also require that ten men to be present while reciting **ישתבח** in order to follow it with **קדיש**?

A Quote From Philo³

Man's true function is to know G-d, and to make G-d known: he can know G-d only through His revelation, and he can comprehend that revelation only by continued study.

3. Taken from Philo-Judaeus of Alexandria by Norman Bentwich, Jewish Publication Society, 1910, page 46. Philo was a Jewish philosopher who lived in Alexandria, Egypt approximately 20 BCE to 40 CE.

TRANSLATION OF SOURCES

ספר כלבו סימן כז-This is the order of Tefilas Mincha: he says Ashrei and Half Kaddish. The congregation does not recite Tehilla L'Dovid at Mincha without ten men being present so that the recitation of it triggers the recital of Kaddish at Tefilas Mincha. That explains why Rav Amrom said that the Prayer Leader should recite Yishtabach in Tefilas Shacharis standing before the ark; in order to trigger the recital of Kaddish, so I found.

משנה ברורה סימן נה ס"ק ב-Check in Section 47 subsection 3 of the Sefer Pri Megadim where he states his opinion that the Magen Avrohom agrees with the Taz as to Pseukei D'Zimra and Tefilas Maariv.

ט"ז אורח חיים סימן נה ס"ק ג-If they begin to recite Tefila Maariv with ten men present and some of them leave, they can recite the Kaddish that is said before Shemona Esrei because that Kaddish is connected to the Brachos of Kriyas Shema but they may not recite the Kaddish that follows Shemona Esrei because Shemona Esrei is separate from the Brachos of Kriyas Shema. From the words of the Poskim who wrote that they say Kaddish and it is not said in the absence of ten men it can be inferred that the recital of Pseukei D'Zimra does not require the presence of ten men. In other words if they recited Pseukei D'Zimra to themselves, as long as ten men are present when they need to recite Kaddish, they may do so. It appears that this rule can also be inferred from what the Ramah wrote in section 53, subsection 3 that if ten men are not present in synagogue, the prayer leader should wait when he reaches Yishtabach. In the Teshuvos of Rav Mayer section 8 he wrote that the prayer leader can choose to stop and wait for the tenth man to arrive even after reciting Yishtabach. That is the rule concerning Tefilas Maariv that if those present pray to themselves, they can wait for the tenth man in order to recite Kaddish. The same rule appears to apply to a group that is learning Chumasch or Aggadah or Talmud. Once ten men are present in the room, they can recite Kaddish D'Rabbanan. Certainly concerning Aleinu L'Shabeach⁴ if it was recited by less than ten and then the tenth man appears that they may recite Kaddish because Aleinu has within it verses. In the Levush he wrote that if Aleinu was recited without ten men being present, it does not help that the tenth man appears since reciting Kaddish after reciting Aleinu is only a custom and not a Takana instituted by our Sages. I do not agree because verses are being recited within Aleinu. But I do agree with another statement that the Levush appears to make; i.e. that if while reciting Aleinu some of the ten men leave, it is not appropriate in that case to recite Kaddish after Aleinu. The reason being that reciting Aleinu is not that critical that we need to recite Kaddish after reciting it when ten men are not present while reciting it. That

4. This can easily happen when a handful of people go out to recite Kiddush Levana and only after finishing Aleinu a group of ten finally is present.

would be stretching too far the rule that a group learning Torah does not need to have within it ten men in order to recite Kaddish as long as the tenth man is present when they want to recite Kaddish. One cannot challenge my position based on what the Ramah wrote in Section 234 that it is not appropriate to recite Ashrei before Mincha unless ten men are present so that ten men are present when Kaddish is recited. The problem in that case is not that it is inappropriate to recite Kaddish when ten men are not present for the recital of Ashrei. The problem there is that it is inappropriate to pause between reciting Ashrei and reciting Kaddish. That is the point made by the Kol Bo who is the source for the position of the Ramah. This is what the Kol Bo wrote: The congregation does not recite Tehilla L'Dovid at Mincha without ten men being present so that the recitation of it triggers the recital of Kaddish at Tefilas Mincha. That explains why Rav Amrom said that the Prayer Leader should recite Yishtabach in Tefilas Shacharis standing before the ark; in order to trigger the recital of Kaddish. Up to here is what he wrote. The Kol Bo is comparing the recital of Ashrei at Mincha to the Prayer Leader reciting Yishtabach while standing at Shacharis. The Kol Bo is concerned that there not be a break between the recital of Yishtabach and the recital of Kaddish just as he is concerned that there not be a break before reciting Kaddish at Shacharis. Why then did they not also rule that all of Pseukei D'Zimra should be said only when ten men are present? Because of the length of time it takes to recite Pseukei D'Zimra. During that time ten men should arrive. The same cannot be said about reciting Ashrei. Reciting Ashrei does not take a long time. That is why concerning Mincha, the KolBo issues a warning not to create a break between reciting Ashrei and Kaddish. However, if by chance ten men do not arrive at Mincha until after Ashrei was recited, those congregated should not omit Kaddish for that reason. That is how we conduct ourselves each day with the recital of Tehillim in the morning. The recital usually begins without ten men being present but we recite Kaddish once the tenth man arrives. It appears to me that we are conducting ourselves properly.

ערוך השולחן אורה היים סימן נג'—סעיף א'—Know that in ancient days, the prayer leader did not step up to the Bimah immediately at the start of Tefilas Shacharis as we practice today. Instead Baruch Sh'Amar and all of Pseukei D'Zimra up to the end of Yishtabach were said by each person at his seat. The prayer leader would then go to the Bimah and begin to repeat Yishtabach. That is why the Tur and the Shulchan Aruch placed their comments concerning the conduct of the prayer leader immediately after discussing the laws of Pseukei D'Zimra . . . The prayer leader would go to the Bimah and recite Yishtabach while standing. His standing was not for the recital of Yishtabach but for purposes of reciting Kaddish.

רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ט—הלכה ח'—At Mincha the prayer leader recites Ashrei Yoshvei Bai'Secha, etc., Tehilla L'Dovid etc. He and the congregation recite Ashrei in a seated position. The Prayer Leader then stands and recites Kaddish. The congregation then stands and answers as is their practice and the prayer leader and those congregated then recite the silent Shemona Esrei.

SUPPLEMENT

The Paragraphs Of ברכת המזון Beginning: הרחמן

The instruction that רב סעדיה גאון provides in his סידור after the text of the fourth ברכה of ברכת המזון clearly explains the purpose of the הרחמן paragraphs:

סידור רב סעדיה גאון—וזאת תפלה קצרה שיתפלל: הרחמן ימלוך לעולם ועד ישתבח נצח סלה. הרחמן יאיר עינינו במאור תורה, יצליח לנו בכל דרכינו, ישים יראתו לנגד עינינו, יסיר מחלה מקרבנו, יגער בחושבי רעתנו, יהיה לנו עוזר וסומך, יעשה עמנו למען שמו, ישים עלינו שלום, עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום על ישראל.

א—להי shares a remarkable resemblance to the paragraph of רב סעדיה גאון's brief תפלה that we recite after שמונה עשרה. Both contain personal requests and the requests are comparable. Perhaps רב סעדיה גאון is teaching us an even greater lesson; that שמונה עשרה and ברכת המזון were cut from the same mold. Let me add one additional group of ברכות that may have been composed using the same form; i.e the בהפטרה. What they each have in common as found in the versions included in the סידור רב סעדיה is the בונה ירושלים of ברכה⁵.

The fact that the הרחמן paragraphs represent an additional prayer has practical implications. When should שבע ברכות be recited?

חידושי הגרי"ז⁶ החדשים סימן סד—בברכת התנים צריך שהברכות יהיו דוקא בתוך ז' ימי המשתה, ולא סגי בהתחיל ביום השביעי לפני שקיעת החמה, ולא שייך בזה הדין של רצה בשבת ויעלה ויבוא ביו"ט דאזלינן בתר תחילת הסעודה. והטעם, חדא דאחר ז' אין זה בית חתנים ובעינן ברכת חתנים בבית חתנים דוקא, ועוד דהתם כל עיקר החיוב הסעודה מחייב, ולכן אזלינן בתר תחילת הסעודה. אבל חיוב ברכת חתנים אינו מחייב הסעודה, אלא דמברכין על כוס של ברכת המזון אבל אין זה המחייב, ולכן אין לזה שייכות לתחילת הסעודה.

Translation: The special Brachos that we recite in honor of a bride and groom need to be recited only during the seven days of celebration that follow the wedding. Therefore on the seventh day of celebration it is not enough that the meal was started

5. ברוך אתה ה' א—להינו מלך העולם צדיק בכל הדורות נאמן אתה הוא ה' א—להינו ונאמנים דבריך ודברך אהור לא ישוב כי נאמן אתה. ברוך אתה ה' הנאמן בכל דבריו. רחם על ציון כי היא בית חיינו ולעגומת נפש תנקום נקם מהרה בימינו ותשכון בה לעולם ועד. ברוך אתה ה' בונה ירושלים. צמח דוד עתה תצמיח וקרנו תרום בישועתך. ברוך אתה ה' מגן דוד. הנח לנו כי אתה אבינו ומלוך עלינו מהה כי אתה מלכינו. ברוך אתה ה' מקדש השבת.

6. Rabbi Yitzchak Zev Soloveitchik, זצ"ל, uncle to Rabbi Joseph Soloveitchik, זצ"ל, (the "Rav")

before sunset of that day. The special Brachos do not follow the same rule that is applied to reciting Ritzzei on Shabbos and Ya'Aleh V'Yavoh on Yom Tov; i.e whether we say these prayers depends on when the meal began. The first reason that the special Brachos that we recite in honor of a bride and groom do not follow that rule is that once the seventh day ends, the bride and groom no longer have a special "bride and groom" home. The only reason that we can recite those Brachos is because the meal is taking place at the special "bride and groom" home. In addition the basis for reciting Ritzzei on Shabbos and Ya'Aleh V'Yavoh on Yom Tov is that we are having a meal. That is why we can recite those paragraphs so long as we started the meal when it was still Shabbos or Yom Tov. However the fact that we recite the special Brachos in honor of a bride and groom is not triggered by our participating in a meal even though we recite the Special Brachos as part of Birkat Ha'Mazone. What triggered the recital of the Brachos is the fact that we are at the special "bride and groom" home. And so when the meal began did not govern whether the Special Brachos could be recited.

מרן ז"ל אמר דברכת חתנים, הברכה האחרונה משבע הברכות, אשר אחר הסעודה יש לה שייכות לברכת המזון. ודקדק מלשון הרמב"ם (פ"ב מהל' ברכות ה"י) שכ' ברכה זו "שמוסיפין בבית חתנים, ובמה שכתב מוסיפין נקרא שיש לה שייכות על ברכת המזון. וסיפר הגר"מ בדידה הוי עובדא כאשר מרן ברך שבע ברכות ברך תיכף לאחר ברכת המזון קודם הרחמן, ומשום דיש לה שייכות לברכת המזון, ע"כ.

Translation: Others may not agree with my opinion. Maran said that the Birchas Chasanim which are recited after concluding the meal, particularly the last Bracha, are related to Birkas Ha'Mazone. He reached that conclusion based on what he saw in the words of the Rambam (Hilchos Brachos 2, 10) who wrote that "we add" at the house of the bride and groom. He understood the words "we add" to mean that the Special Brachos are related to Birkas Ha'Mazone. The GRA"M related that he witnessed an incident in which Maran recited the Special Brachos for a bride and groom immediately after Birkas Ha'Mazone, but before the Ha'Rachaman paragraphs. The reason he did so was because he held that there was a connection between Birkas Ha'Mazone and the Special Brachos for a bride and groom.

ושמעתי דהגר"ד אמר דגם ברכת האורה לבעל הבית דעת מרן היתה שיש לברכה תיכף אחר אל יחסרנו, וכן משמע ברמב"ם שכתב סדר ברכת המזון וכו' בשבת מוסיפין רצה וכו' ואורה מברך כך, ובבית אבל ואבל כך, ובבית חתנים כך. ועיין מש"כ במקום אחר בשם מרן ע"ד התוס' פסחים קב: בד"ה שאין אומרים, שכתב דאין לומר ז' ברכות על כוס של ברכת המזון, דלפי הנ"ל בדברי הרמב"ם יהיה אפשר לברך על כוס של ברכת המזון גם ברכת חתנים.

Translation: I heard that the GRA"D said: according to Maran the special prayer of a guest sitting at his host's table should be recited immediately after 'L'Olam Al Yichasreinu'. So it appears from the words of the Rambam who describes the order of Birkas Ha'Mazone; i.e on Shabbos we add Ritzzei and a guest recites as follows and in the house of a mourner this way and in the house of a bride and groom this way. However, see what is written in a different place in the name of Maran based on what Tosaphos says in Maseches Pesachim 102 side 2 on the words: Sh'Ain Omrim. Tosaphos writes that it is not proper to recite the Sheva Brachos on the same cup of wine used for Birkas Ha'Mazone. It would appear therefore that the Rambam would disagree and would hold that the same cup of wine can be used for both Birkas Ha'Mazone and Sheva Brachos.

The fact that the הרחמן paragraphs represent an additional prayer may also explain why we find such a wide variety of texts that follow the fourth ברכה of ברכת המזון:

נובסח אשכנז-הרחמן, הוא ימלוך עלינו לעולם ועד.

הרחמן, הוא יתברך בשמים ובארץ.

הרחמן, הוא ישתבח לדור דורים, ויתפאר בנו לעד ולנצח נצחים, ויתהדר בנו לעד ולעולמי

להבין את התפלה

עולמים.

הרחמן, הוא יפרנסנו בכבוד.

הרחמן, הוא ישבור עלנו מעל צוארנו והוא יוליכנו קוממיות לארצנו.

הרחמן, הוא ישלח לנו ברכה מרבה בבית הזה, ועל שלחן זה שאכלנו עליו.

הרחמן, הוא ישלח לנו את אליהו הנביא זכור לטוב, ויבשר לנו בשורות טובות ישועות ונחמות.

הרחמן, הוא יברך את (אבי מורי) בעל הבית הזה, ואת (אמי מורתי) בעלת הבית הזה, אותם ואת ביתם ואת זרעם ואת כל אשר להם, הרחמן, הוא יברך אותי (ואבי \ ואמי \ ואשתי \ וזרעי \ ואת כל אשר לי) אותנו ואת כל אשר לנו, כמו שנתברכו אבותינו, אברהם יצחק ויעקב, בכל, מכל, כל, כן יברך אותנו כלנו יחד בברכה שלמה, ונאמר אמן.

במרום ילמדו עליהם ועלינו זכות, שתהא למשמרת שלום, ונשא ברכה מאת יי, וצדקה מאלהי ישענו, ונמצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם.

הרחמן, הוא יזכנו לימות המשיח ולחיי העולם הבא.

מגדיל (מגדול) ישועות מלכו, ועשה חסד למשיחו לדוד ולזרעו עד עולם. עשה שלום במרומו, הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל, ואמרו אמן.

יראו את י-י קדושו, כי אין מחסור ליראיו. כפירים רשו ורעבו, ודורשי י-י לא יחסרו כל טוב. הודו לי-י כי טוב, כי לעולם חסדו. פותח את ידך, ומשביע לכל חי רצון. ברוך הגבר אשר יבטח בי-י, והיה י-י מבטחו. נער הייתי גם זקנתי, ולא ראיתי צדיק נעזב, וזרעו מבקש לחם. י-י עז לעמו יתן, י-י יברך את עמו בשלום.

סדר רב עמרם גאון (הרפנס) הלכות סעודה –

הרחמן יפרנסנו בכבוד.

הרחמן יתברך בשמים ובארץ.

הרחמן ישתבח לדור דורים.

הרחמן יתפאר לנצח נצחים.

הרחמן יאיר עינינו במאור תורתו.

הרחמן יצילנו ממיתה משונה.

הרחמן יצילנו מחליים רעים.

הרחמן יצילנו מיסורין קשים.

הרחמן יצילנו מדינה של גיהנם.

הרחמן יצילנו מחבוט הקבר.

הרחמן יצילנו מעניות.

הרחמן יצילנו מחלול השם.

הרחמן יצילנו מכל מיני שמד.

הרחמן יצילנו מכל צרה וצוקה.

הרחמן יצילנו מכל מיני פורעניות.

הרחמן ישים עלינו שלום.

עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום על כל ישראל.

ואומר מלכנו א-להינו יחד שמך בעולמך. יחד מלכותך בעולמך. בנה ביתך ושכלל היכלך ושמה עדתך. עשה למען שמך. עשה למענך ולא למעננו. עשה למענך והושיענו. למען יחלצון ידיך הושיעה ימינך ועננו.

הרחמן יזכנו לימות המשיח ולחיי העולם הבא. ואי לא בעי למימר מלכנו, לחיי. דכי תקינו רבנן לא תקינו אלא הזן ועל הארץ ובונה ירושלם והטוב והמטיב.

מחזור ויטרי סימן פג-הרחמן הוא ימלוך עלינו לעולם ועד: הרחמן הוא ישתבח לדור דורים ויתפאר בנו לנצח נצחים ויתחדר לעלם ולעלמי עולמים: הרחמן הוא יתברך בשמים ובארץ: הרחמן הוא יברכנו ממעון קדשו: הרחמן הוא ישלח ברכה במעשה ידינו: הרחמן הוא ישלח ברכה בבית זה ועל שלחן זה שאכלנו עליו: הרחמן הוא יפרנסנו בכבוד ולא בביזוי בנחת ולא במנוח בהיתר ולא באיסור: הרחמן הוא ידרשנו לטוב וילמדנו לקח טוב וישלח לנו את אליהו הנביא זכור לטוב ויבשרינו בשורות טובות ויצליחנו בכל דרכינו לטובה: הרחמן הוא יוליכנו קוממיו' לארצינו: הרח' הו' ירבה גבולינו בתלמידי: הרח' הו' ירים קרנינו למעלה למעלה וישפיל כל שנאינו למטה למטה: הר' הו' ירפאנו ויעזרינו ויסמכינו כרוב רחמיו וחסדיו הרבים: הר' הוא יברך בעל הבית הזה אותנו ואת ביתו ואת בניו ואת כל אשר לו ואת עמדיו ואת סומכיו ואת דורשיו ואת דורשי שלומו וטובתו בבנים ובבנות בעושר ובנכסים כמו שנתברכו אבותינו אברהם יצחק ויעקב בכל מכל כל כן יתברכו יחד בברכה שלימה ונאמר אמן: יהי רצון מלפני אלקי השמים שלא יבוש בעולם הזה ולא יכלם לעולם הבא. ויצליח מאד בכל נכסיו ויהיו נכסיו ונכסיו מצליחין וקרובין לעיר ואל ישלוט שטן במעשה ידיו ולא במעשה ידינו ואל יזדקק לא לפניו ולא לפנינו שום דבר הרחור הטא ועבירה ועון מעתה ועד עולם: ממרום ילמדו עליו ועלינו זכות שתהא למשמרת שלום ישא ברכה מאת י-י וצדקה מא-להי ישענו ונמצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם: הרחמן הוא יחיש לנו גואל. ויבנה חומות אריאל. ויקבץ נפוצות יהודה וישראל. ויזכינו לשני ימות המשיח ולחיי עולם הבא: מגדול ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו עד עולם: עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן: ואו' בלחש. יראו את י-י קדושו כי אין מחסור ליראינו. כפירים רשו ורעבו ודורשי י-י לא יחסרו כל טוב. כוס ישועות אשא ובשם י-י אקרא:

להבין את התפלה

רמב"ם סדר תפילות נוסח ברכת המזון-הרחמן ישתבח לדור דורים, הרחמן יתפאר לנצח נצחים, הרחמן יזכנו לימות המשיח ולבנין בית המקדש ולחיי העולם הבא, מגדול ישועות מלכו וגו' כפירים רשו ורעבו וגו' הודו לי-י' כי טוב כי לעולם חסדו.

סדר חיבור ברכות- הרחמן הוא יתברך על כסא כבודו:

הרחמן הוא יתברך על כסא מלכותו:

הרחמן הוא ישתבח בשמים ובארץ:

הרחמן הוא ישתבח לדור דורים:

הרחמן הוא יתהדר לעלם ולעלמי עולמים:

הרחמן הוא יפרנסנו בכבוד:

הרחמן הוא יהיה לנו עוזר וסומך בכל דרכינו:

הרחמן הוא יצליחנו בכל דרכינו:

הרחמן הוא ישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידינו:

הרחמן הוא יברך משאינו ומתנינו:

הרחמן הוא יגונינו במגיננו:

הרחמן הוא יסוככינו באברתו:

הרחמן הוא יתן בלבנו ליראה אותו:

הרחמן הוא יפתח לנו שערי פרנסה וכלבלה:

הרחמן הוא יצילנו מגלות:

הרחמן הוא יצילנו מעניות:

הרחמן הוא יצילנו משמד:

הרחמן הוא יצילנו מגיות:

הרחמן הוא יצילנו מכל פרעניות:

הרחמן הוא ירבה גבולינו בתלמידים:

הרחמן הוא יטע תורתו וראתו בלבנו:

הרחמן הוא ישבור עול גוים מעל צוארינו:

הרחמן הוא יגביה קרנינו למלה מעלה:

הרחמן הוא ישפיל כל שונאינו מטה מטה

הרחמן הוא יפרוס סוכת שלומו עלינו:

הרחמן הוא יבנה ביתו במהרה בימינו:

הרחמן הוא ישלח לנו את אליהו הנביא זכור לטוב ויבך כל אחד ואחד ממנו בשמו. מגדול

ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו עד עולם: הרחמן הוא ישים עלינו ברכה

וחיים ושלום: עושה שלום במרומו הוא יעשה שלום על כל ישראל. כפירים רשו ורעבו

ודרשי י-י לא יחסרו כל טוב. אלקים חונינו ויברכינו ויאר פניך אתנו סלה. לה' הישועה

ועל עמך ברכתך סלה.

נוסח תימן – הרחמן ימלוך עלינו לעולם ועד: הרחמן ישתבח על כסא בכודו: הרחמן ישתבח בשמים ובארץ: הרחמן ישתבח לדורי דורים: הרחמן יתפאר לנצח נצחים: הרחמן יפרנסנו בכבוד: הרחמן יסמיכנו על הכבוד: הרחמן יטע השלום בינינו: הרחמן יעשה עמנו למען שמו: הרחמן יפרוס עלינו סכת שלומו: הרחמן יאר עינינו ולבנו במאור תורתו: הרחמן יזכנו לימות המשיח ולבנין בית המקדש ולחיי העולם הבא:

מגדיל (מגדול) ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו עד עולם: כפירים רשו ורעבו ודורשי י-י לא יחסרו כל טוב: הודו לי-י כי טוב כי לעולם חסדו.

מה שאכלנו יהיה לשבעה. ומה ששתינו יהיה לרפואה. ומה שהותרנו יהיה לברכה. כדכתיב ויתן לפניהם. ויאכלו ויותירו כדבר ה'. ברוכים אתם לה'. עשה שמים וארץ. ברוך הגבר אר יבטח בה' והיה ה' מבטחו. ה' עז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום. חזקו ויאמץ לבבכם. כל המיחלים לה'. בטחו בה' עדי עד. כי בי-ה צור עולמים. והבוטח בה' חסד יסובבנו.